No: 04 2026
https://doi.org/10.64400/ea26-04-06
ISSN 2224-5529 2224-0829 2223-5124 2222-940X

NAXÇIVAN DÖVLƏT UNİVERSİTETİNİN ELMİ ƏSƏRLƏR JURNALI

İCTİMAİ NİTQİN SOSİAL-PSİXOLOJİ MEXANİZMLƏRİ VƏ KÜTLƏVİ ŞÜURUN İDARƏ OLUNMASINDA DİLİN ROLU

Arzu MİRZƏYEVA
Azərbaycan Tibb Universiteti, Bakı, Azərbaycan
**Yazışılan müəllif:* *mirzayeva.arzu1960@gmail.com*

NƏŞR TARİXİ:
Qəbul edilmə tarixi: 13.11.2026
Nəşr edilmə tarixi: 30.11.2026

AÇAR SÖZLƏR:
ictimai nitq, kütləvi şüur, sosial psixologiya, dil manipulyasiyası, ritorik fiqurlar, siyasi diskurs, emosional təsir

XÜLASƏ
Bu tədqiqat işində ictimai nitqin cəmiyyətin sosial-psixoloji vəziyyətinə göstərdiyi təsir, kütləvi şüurun formalaşdırılması və idarə olunmasında dil vasitələrinin rolu kompleks və fənlərarası müstəvidə təhlil olunur. Tədqiqat çərçivəsində siyasi liderlərin, media mənsublarının və ictimai xadimlərin çıxışlarında geniş tətbiq edilən sosial-psixoloji təsir mexanizmləri, konseptual metaforalar, evfemizmlər, disfemizmlər və emosional yüklü leksik vahidlər sosiolinqvistik və diskursiv aspektlərdən ətraflı araşdırılır. Araşdırmada tənqidi diskurs təhlili və sosiolinqvistik metodlardan istifadə edilərək dil vasitələrinin cəmiyyətdə hansı psixoloji reaksiyaları və davranışı tətiklədiyi müəyyənləşdirilmişdir. Tədqiqatın nəticələri göstərir ki, dil təkcə fikir ifadə etmək və ya məlumat ötürmək vasitəsi kimi çıxış etmir. O, eyni zamanda sosial reallığı konstruksiya edən, fərdlərin və kollektivlərin dəyərlər sistemini transformasiyaya uğradan, kütləvi davranışı müəyyən ideoloji məqsədlərə doğru istiqamətləndirən son dərəcə effektiv bir idarəetmə və manipulyasiya alətidir. Müasir rəqəmsal media mühitində bu təsir imkanları daha da genişlənir, cəmiyyətdə media savadlılığının və kritik təfəkkürün inkişaf etdirilməsini zəruri edir. Əldə olunan tapıntılar ictimai diskursun sosial-psixoloji təsir imkanlarını anlamağa xidmət edir.

GİRİŞ

İnsan cəmiyyətinin tarixi inkişafı və sosial münasibətlərin nizamlanması doğrudan-doğruya kommunikasiya prosesləri ilə bağlıdır. Bu prosesdə ictimai nitq sosial-siyasi həyatın mərkəzində dayanan müstəsna fenomen kimi çıxış edir. Antik dövrdən (Aristotel, 2008; Siseron, 2012) başlayaraq nitq sənəti təkcə fikir ifadə etmək bacarığı kimi deyil, auditoriyanı inandırmaq, emosional baxımdan səfərbər etmək və müəyyən davranış modelinə yönəltmək gücünə malik sosial institut kimi dəyərləndirilmişdir.

Müasir informasiya cəmiyyətində və kütləvi kommunikasiya vasitələrinin (KİV), xüsusilə də rəqəmsal media şəbəkələrinin kütləvi xarakter aldığı bir dövrdə ictimai nitqin təsir imkanları keyfiyyətcə yeni mərhələyə qədəm qoymuşdur (Şahbazov, 2020). İctimai nitq — fərdin (liderin, jurnalistin, siyasi xadimin) geniş auditoriya qarşısında müəyyən bir məqsədlə etdiyi verbal və qeyri-verbal müraciəti olmaqla yanaşı, kütləvi şüurun formalaşmasında, ictimai rəyin istiqamətləndirilməsində və siyasi iradənin leqallaşdırılmasında əsas alətə çevrilmişdir. Siyasi diskursda idrak, təfəkkür və dil arasındakı qarşılıqlı əlaqə, eyni zamanda dilin sosial hakimiyyəti qurma və qoruma imkanları müasir sosiolinqvistikada və tənqidi təhlildə müstəsna aktual məsələlərdən biridir (Chilton, 2004; Fairclough, 2015). Bu baxımdan, ictimai nitqin sosial-psixoloji mexanizmlərini və dildə təzahür edən manipulyativ təsir vasitələrini öyrənmək sosiolinqvistika, politologiya və sosial psixologiyanın qovşağında böyük elmi-nəzəri və praktik əhəmiyyət kəsb edir (Əzizov, 2015; Veliyeva, 2018).

MATERİAL VƏ METODLAR

Tədqiqatın material bazasını siyasi liderlərin, media mənsublarının və ictimai xadimlərin ictimai çıxışları, rəqəmsal media platformalarında (X, Facebook, Telegram) yayımlanan bəyanat mətnləri, habelə sosiolinqvistika, diskurs təhlili və sosial psixologiya sahəsində mövcud olan fundamental elmi ədəbiyyat təşkil edir.

Tədqiqat çərçivəsində fənlərarası metodoloji yanaşmadan istifadə olunmuş, aşağıdakı elmi tədqiqat metodları tətbiq edilmişdir:

1. **Tənqidi diskurs təhlili:** Dil vasitələrinin arxasında dayanan ideoloji mövqeləri, sosial hakimiyyət münasibətlərini və gizli manipulyativ strukturları üzə çıxarmaq üçün tətbiq olunmuşdur (Fairclough, 2015; Van Dijk, 2008).

2. **Sosiolinqvistik və semantik analiz:** Leksik vahidlərin, konseptual metaforaların, evfemizm və disfemizmlərin cəmiyyətdə yaratdığı sosial-semantik məna çalarlarını araşdırmaq məqsədilə istifadə edilmişdir (Charteris-Black, 2004; Veliyeva, 2018).

3. **Deskriptiv və şərh etmə metodu:** Kütləvi şüura təsir göstərən sosial-psixoloji mexanizmlərin (təlqin, təkrarlama, çərçivələmə) nəzəri əsaslandırılması və təsnifatı üçün tətbiq olunmuşdur.

4. **Konseptual çərçivələmə təhlili:** Corc Lakoffun çərçivələmə nəzəriyyəsinə söykənərək, ritorik fiqurların auditoriyanın idrak psixologiyasındakı təsir modelini qiymətləndirməyə xidmət etmişdir (Lakoff, 2014).

NƏTİCƏLƏRİN MÜZAKİRƏSİ

Tədqiqat nəticəsində bəlli olmuşdur ki, ictimai nitq vasitəsilə kütləvi şüurun yönləndirilməsi iki ana müstəvidə — sosial-psixoloji mexanizmlər və dilin linqvo-ritorik alətləri vasitəsilə həyata keçirilir.

1. Kütləvi şüurun sosial-psixoloji xüsusiyyətləri və nitqin təsir mexanizmləri

İctimai nitqin effektivliyi doğrudan-doğruya auditoriyanın sosial-psixoloji vəziyyəti, kollektiv təfəkkürün strukturu və kütlə psixologiyasının qanunauyğunluqları ilə müəyyən edilir (Rüstəmov, 2017). Qustav Le Bonun klassik kütlə psixologiyası nəzəriyyəsində qeyd olunduğu kimi, kütlə halında birləşən fərdlər müstəqil mühakimə yürütmək və tənqidi təfəkkür tətbiq etmək qabiliyyətini qismən itirir, emosional təlqinlərə və verbal manipulyasiyalara daha açıq olurlar (Le Bon, 2018). Müasir kütləvi kommunikasiya şəraitində isə bu təsir mexanizmləri media texnologiyaları vasitəsilə sistemli psixoloji manipulyasiya alətinə çevrilir (Kara-Murza, 2015; Yagublu, 2016).

İctimai nitq vasitəsilə kütləvi şüura təsir göstərən əsas sosial-psixoloji mexanizmlər aşağıdakılardır:

- **Təlqin və verbal hipnoz:** Məntiqi dəlillərə və faktlara söykənmədən, doğrudan-doğruya emosiyalara və şüuraltı proseslərə yönələn təsir üsuludur. Natiq jest, mimika, səs tonu, pauzalar və emosional yüklü leksika vasitəsilə irəli sürülən fikri auditoriyaya tənqidsiz qəbul etdirir (Zeynallı, 2022).
- **Təkrarlama (affirmasiya):** Müəyyən bir tezis, şüar və ya ideoloji konsept nitqdə davamlı olaraq təkrar edildikdə, həmin fikir kütləvi şüurda mübahisəsiz həqiqət və sosial norma kimi həkk olunur.
- **Emosional dominantlığın yaradılması (qorxu və ümid sindromu):** Nitqdə ekzistensial təhlükə, qorxu, qürur və ya xilaskar ümid hissi oyadan ifadələrdən istifadə etməklə auditoriyanın rasionallığı bloklanır və emosional reaksiya ön plana çıxarılır.
- **Sosial identifikasiya və çərçivələmə ("Biz" və "Onlar" bölgüsü):** Natiq öz auditoriyası ilə mənəvi, psixoloji və sosial birlik yaradaraq ("Biz" obrazı — haqlı, mənəvi, qəhrəman), qarşı tərəfi ("Onlar" obrazı — təhlükəli, təqsirkar, düşmən) mənfi kontekstdə təqdim edir (Lakoff, 2014; Wodak, 2021).

2. Kütləvi şüurun idarə olunmasında dilin linqvistik və ritorik vasitələri

Kütləvi şüurun idarə olunması və yönləndirilməsi təkcə psixoloji prizmadan deyil, birbaşa dilin təqdim etdiyi zəngin leksik, semantik və sintaktik vasitələrdən məqsədyönlü istifadə olunmaqla həyata keçirilir. Siyasi və ictimai diskursda dil mexanizmləri ideoloji mövqeləri gizlətmək, sosial reallığı yenidən konstruksiya etmək və ya müəyyən qərarları leqallaşdırmaq məqsədi daşıyır (Məmmədov, 2019; Van Dijk, 2008).

- **Konseptual metaforalar və çərçivələmə:** Mürəkkəb sosial, iqtisadi və ya siyasi prosesləri sadələşdirərək cəmiyyətin şüurunda arzuolunan təsəvvürü formalaşdırmaq üçün konseptual metaforalardan geniş istifadə olunur (Charteris-Black, 2004). Lakoffun (2014) "çərçivələmə"

(*framing*) nəzəriyyəsinə görə, seçilən hər bir metafora insan beynində müəyyən assosiativ çərçivəni aktivləşdirir. Məsələn, *"İqtisadiyyatın sağlamlaşdırılması"* metaforası cəmiyyətə iqtisadiyyatın "xəstə" olduğu və tətbiq edilən kəskin islahatların "müalicə" xarakteri daşıdığı fikrini təlqin edir; *"Dövlət gəmisi"* və ya *"Siyasi tufan"* ifadələri vətəndaşları liderin ətrafında sıx birləşməyə və itaətə sövq edən fəlakət çərçivəsini formalaşdırır.

- **Evfemizmlər və disfemizmlər:** Cəmiyyətdə gərginlik, narahatlıq və ya mənfi reaksiya doğura biləcək reallıqları yumşaltmaq, həqiqəti gizlətmək üçün evfemizmlərdən istifadə olunur (Chomsky, 2002). Məsələn, *"qiymət artımı"* əvəzinə *"qiymətlərin tənzimlənməsi", "işdən çıxarma"* əvəzinə *"kadr optimallaşdırılması", "müharibə"* əvəzinə *"xüsusi əməliyyat"* və ya *"hərbi müdaxilə"* ifadələrinin işlədilməsi reallığın psixoloji ağırlığını azaldır və kütləvi etiraz potensialını zəiflədir. Əksinə, siyasi rəqibləri və ya mənfi prosesləri gözdən salmaq üçün disfemizmlərdən — kəskin, təhqiramiz və mənfi emosional çalar gətirən leksikadan istifadə edilir.
- **Sintaktik və ritorik konstruksiyalar:** Nitqə xüsusi ritm və ekspressivlik vermək, fikrin yaddaqalanlığını artırmaq üçün ritorik fiqurlardan (anafora, epifora, ritorik suallar, mübaliğə) geniş istifadə olunur (Müasir Azərbaycan dili və nitq mədəniyyəti, 2021). Cümlə başlanğıclarının təkrarlanması (*"Biz qalib gələcəyik, biz quracağıq..."*) nitqdə hipnotik təlqin ritmi yaradır.

Müasir media mühiti, rəqəmsal nitq və sosial təsir

Müasir rəqəmsal dövrdə ictimai nitq yalnız canlı tribuna və ya ənənəvi televiziya çıxışları ilə məhdudlaşmır. Kütləvi informasiya vasitələri və sosial şəbəkə platformaları (X, Facebook, YouTube, Telegram) nitqin təsir gücünün, yayılma sürətinin və əhatə dairəsinin dəfələrlə artırılması funksiyasını yerinə yetirir (Chomsky, 2002; Şahbazov, 2020). Müasir rəqəmsal media vasitəsilə yayılan yalan və yönləndirici məlumatlar ictimai rəyi manipulyasiya etməyi daha da asanlaşdırır (Bennett & Livingston, 2020).

Media mənsubları və rəqəmsal məzmun yaradıcıları ictimai nitqləri hissələrə bölərək diqqətçəkən sensasion başlıqlarla auditoriyaya təqdim edirlər. Sosial media platformalarının alqoritmləri isə emosional, ziddiyyətli və qütbləşdirici nitqlərin daha sürətlə yayılmasını ("virallıq") təmin edir. Bu da cəmiyyətdə fikirlərin kəskin radikallaşmasına, sosial-psixoloji gərginliyin artmasına və konstruktiv dialoq mühitinin sıradan çıxmasına gətirib çıxarır (Wodak, 2021).

NƏTİCƏ

İctimai nitqin sosial-psixoloji mexanizmlərinin və dil vasitələrinin kompleks təhlili göstərir ki, dil cəmiyyətin idarə olunmasında, sosial dəyərlərin formalaşmasında və ictimai rəyin yönləndirilməsində müstəsna rola malikdir. Natiqlər tərəfindən seçilən leksik vahidlər, konseptual metaforalar, evfemik ifadələr və psixoloji təlqin üsulları kütləvi şüura birbaşa təsir göstərərək sosial davranışları istiqamətləndirir.

Tədqiqatın yekunu olaraq, kütləvi şüurda manipulyativ təsirlərdən qorunmaq və cəmiyyətin psixoloji immun sistemini möhkəmləndirmək üçün aşağıdakı təkliflər irəli sürülür:

1. **Media savadlılığı və kritik təfəkkür:** Cəmiyyətdə, xüsusilə təhsil müəssisələrində media savadlılığı və tənqidi təfəkkür vərdişləri sistemli şəkildə inkişaf etdirilməlidir.
2. **Linqvistik manipulyasiyaları tanıma:** Fərdlərin nitqdəki dil manipulyasiyalarını, evfemik tələləri və psixoloji təlqin üsullarını tanımaq bacarığı yüksəldilməlidir.
3. **Etik kommunikasiya standartları:** Peşəkar nitq mədəniyyətinin, kommunikasiya etikasının və obyektiv informasiya standartlarının qorunması təmin edilməlidir.

ƏDƏBİYYATLAR

Aristotel. (2008). Ritorika (M. Qocayev, Tərc.). Şərq-Qərb.

Bennett, W. L., & Livingston, S. (2020). The disinformation age: Politics, technology, and disruptive communication in the United States. Cambridge University Press. https://doi.org/10.1017/9781108914628

Charteris-Black, J. (2004). Corpus approaches to critical metaphor analysis. Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1057/9780230000612

Chilton, P. (2004). Language and politics: Analyzing political discourse. Routledge. https://doi.org/10.4324/9780203561218
Chomsky, N. (2002). Media control: The spectacular achievements of propaganda (2nd ed.). Seven Stories Press.
Əzizov, E. (2015). Siyasi dil və sosiolinqvistika. Elm.
Fairclough, N. (2015). Language and power (3rd ed.). Routledge. https://doi.org/10.4324/9781315838250
Kara-Murza, S. (2015). Sözlərlə manipulyasiya (E. Əliyev, Tərc.). Qanun.
Lakoff, G. (2014). Don't think of an elephant!: Know your values and frame the debate. Chelsea Green Publishing.
Le Bon, G. (2018). Kütlə psixologiyası (C. Həsənov, Tərc.). Qanun.
Məmmədov, A. (2019). Diskurs təhlilinin əsasları. Ədliyyə.
Müasir Azərbaycan dili və nitq mədəniyyəti. (2021). Təhsil.
Rüstəmov, Ə. (2017). Sosial psixologiya. Bakı Universiteti Nəşriyyatı.
Şahbazov, Z. (2020). Kütləvi kommunikasiya və cəmiyyət. Zərdabi.
Siseron, M. T. (2012). Natiqlik haqqında. Elm və təhsil.
Van Dijk, T. A. (2008). Discourse and power. Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1007/978-1-137-07299-3
Veliyeva, N. (2018). Sosiolinqvistikanın aktual problemləri. Mutərcim.
Wodak, R. (2021). The politics of fear: The shameless discourse of right-wing populism (2nd ed.). SAGE Publications. https://doi.org/10.4135/9781529739497
Yagublu, Q. (2016). Media və dil manipulyasiyaları. Nurlan.
Zeynallı, Ə. (2022). İctimai nitq və ritorika incəsənəti. Qanun.

ABSTRACT

SOCIO-PSYCHOLOGICAL MECHANISMS OF PUBLIC SPEECH AND THE ROLE OF LANGUAGE IN MANAGING MASS CONSCIOUSNESS

Arzu Mirzayeva
Azerbaijan Medical University, Baku, Azerbaijan

This research paper comprehensively analyzes the impact of public speech on the socio-psychological state of society, as well as the role of linguistic tools in the formation and management of mass consciousness from an interdisciplinary perspective. Within the scope of the study, socio-psychological mechanisms of influence, conceptual metaphors, euphemisms, dysphemisms, and emotionally charged lexical units applied in the speeches of political leaders, media representatives, and public figures are thoroughly examined from sociolinguistic and discursive aspects. Utilizing critical discourse analysis and sociolinguistic methods, the research identifies the psychological reactions and behavioral patterns triggered by linguistic tools in society. The results demonstrate that language serves not merely as an instrument for expressing thoughts or transmitting information, but as an exceptionally effective management and manipulation tool that constructs social reality, transforms the value systems of individuals and collectives, and directs mass behavior toward specific ideological goals. In the contemporary digital media environment, these mechanisms of influence expand further, necessitating the development of media literacy and critical thinking in society. The findings contribute to a deeper understanding of the socio-psychological potential of public discourse.

Keywords: *public speech, mass consciousness, social psychology, language manipulation, rhetorical devices, political discourse, emotional impact*

РЕЗЮМЕ

СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ МЕХАНИЗМЫ ПУБЛИЧНОЙ РЕЧИ И РОЛЬ ЯЗЫКА В УПРАВЛЕНИИ МАССОВЫМ СОЗНАНИЕМ

Арзу Мирзаева

Азербайджанского медицинского университета, Баку, Азербайджан

В данной исследовательской работе в комплексном и междисциплинарном аспектах анализируется глубокое влияние публичной речи на социально-психологическое состояние общества, а также важная роль специфических языковых средств в формировании и эффективном управлении массовым сознанием. В рамках исследования с социолингвистической и дискурсивной точек зрения подробно рассматриваются социально-психологические механизмы воздействия, концептуальные метафоры, эвфемизмы, дисфемизмы и эмоционально окрашенные лексические единицы, широко применяемые в выступлениях политических лидеров, представителей СМИ и общественных деятелей. С использованием методов критического дискурс-анализа и социолингвистики определены психологические реакции и модели поведения, провоцируемые языковыми средствами в обществе. Результаты исследования показывают, что язык выступает не просто средством выражения мыслей или передачи информации, но и высокоэффективным инструментом управления и манипуляции, конструирующим социальную реальность, трансформирующим систему ценностей индивидов и коллективов и направляющим массовое поведение к определенным идеологическим целям. В современной цифровой медиасреде эти возможности воздействия еще больше расширяются, что обусловливает необходимость развития медиаграмотности и критического мышления в обществе. Полученные результаты служат лучшему пониманию социально-психологического потенциала публичного дискурса.

Ключевые слова: *публичная речь, массовое сознание, социальная психология, языковая манипуляция, риторические фигуры, политический дискурс, эмоциональное воздействие*